

Stalinin Özbekistanda Büyük Tasfiye Dönemi (1937-1938) 3

Füsun Kara¹

Özet

Rusya'da Vladimir İlyiç Lenin önderliğinde iktidara gelen Bolşevikler, 1922 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini Kurmuştur. Lenin öldükten sonra başa geçem Josef Stalin, Orta Asya da önemli ölçüde değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Stalin döneminde Sovyet politikalarından en çok etkilenen milletlerden biri de Özbek halkı olmuştur.

Stalin Özbekistan topraklarında siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda değişim politikaları uygulayarak Sovyet rejimini yerleştirmeye çalışmıştır. Ancak Stalin, Sovyet rejimini benimseyen muhalif aydınları, politikacıları, ve din adamlarını yok etmeye çalışmıştır. bu uygulamalar 1937 1938 yıllarında büyük tasfiye olarak adlandırılan dönemde en yüksek seviyeye çıkmıştır. Büyük Tasfiye sürecinde Sovyet yönetimi, rejim karşıtı olarak gördüğü milyonlarca insanı halk düşmanı ilan edilerek ya kurşuna dizilmiş ya da ağır şartların bulunduğu çalışma kamplarına göndermiştir.

GİRİŞ

Dünya tarihine baktığımız zaman belirli bir dönemi etkileyen liderlerin varlığı asla unutulmaz. Bu liderlerden biri de Rusya'da Çarlık idaresine son vermiş olan Bolşevik İhtilali'nin kurucusu Lenin'den sonra 1922'den 1953 yılına kadar süren döneme damgasını vurmuş olan Joseph Stalin'dir. Uzun dönem araştırmalara kapalı olan bu hadiseleri incelediğimizde görülür ki, Bolşevik İhtilali'nin üzerinden yüzyıldan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin çalkantılı ve son yıllarda yapılan araştırmalarla açığa çıkarılan, nispeten, gerçekçi tarihi bizi büyülemeye ve aynı zamanda günümüzde de küresel siyaseti etkilemeye devam etmektedir.

1 Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü,
email: fkara@firat.edu.tr, Orcid:0000-0002-2100-1788 tel:05347416238.

I.Dünya Savaşında mağlup olan Rusya tarafından, Romanov Hanedanı idaresine son verilerek, Kerensky başkanlığında Geçici İhtilal Hükümeti kurulmuştur. 1917 Bolşevik İhtilali, Rusya'nın siyasi yapısını şekillendirdiği bir yıl olmuştur. Bolşeviklerin, dünya kamuoyuna yayınlamış oldukları sözde self determinasyon; yani halkların eğer isterlerse kendi devletlerini kurup özgürce yaşayabilecekleri ilkesinin, çok zaman geçmeden kocaman bir yalandan ibaret olduğu açığa çıkmıştır. Türkistan Türklerinin hemen hepsi bundan sonraki dönemde Çarlık idaresinden çok daha acı yıllar yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bolşevikler Romanov Hanedanının Türkistan topraklarında yaşayan halkları baskı altında tuttuklarını ve halkların desteğini kazanmak için "*halklar hapishanesi*" terimini kullanmış olduklarını savunuyorlardı. Bu iddiaların aksine, Bolşevik liderler, totaliter sistemi kurmak sureti ile, çok daha sistematik ve kültürel soy kırım uygulamaya başlayacaklardır.

Ruslar, Türk Cumhuriyetlerinin arasına etnik farklılıkları sokup her boyu bağımsız bir devlet gibi tanıyarak, Türk boylarının birleşip büyük bir siyasi güç oluşturmasına fırsat tanımamışlardır. İktidarı elinde tutan Lenin, Orta Asya'daki feodal yapıya sahip toplumun sosyalizme geçişinin reel koşullara göre mümkün olmadığını görmesi üzerine; ideolojik çelişkileri ortadan kaldırmasına rağmen, coğrafik alanlardaki çeşitli kültürel ve dini farklılıkların komünizm için büyük sorunlar yaratacağını anlamış olduğundan yapay etnik farklılıklar fikrini hızla devam ettirmiştir. Çünkü, özellikle Sovyet çatısı altında Türkistan Türk halklarının devletlerinin siyasi ayrışmaları veya bağımsızlık anlayış ve yönetsel yapılanmanın nasıl olacağı noktasında belirsizlikler halen soru işareti idi. Bu duruma karşı Bolşeviklerde de tedirginlik hakim idi. Zira daha önce Rusya'da yaşanan 1916 Milli Ayaklanması, ardından 1917 de komünizme karşı toplu bir direniş olan Korbaşı Hareketi her ne kadar Sovyet Rusya tarafından bastırılmış olsa da Rusya için de uzun yıllar tedirgin eden tarihte gördüğümüz önemli milli mücadele hareketleridir.

Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği'nin kurucu cumhuriyetlerinden biridir. 1920'li yıllarının başında Lenin'in iktidarda olduğu dönemde, gerek Özbek Türkleri ve gerekse diğer Türk halkları milli dillerinin ve kültürlerinin, sosyal ve siyasi olarak Rus halkının seviyesine gelebilmesi için teşvik edilmiş, okullar, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar gibi milli kurumlar kurulmuş halkların kendi milli kadrolarını oluşturmaları sağlanmıştır.²

2 Walter Kolarz, *Russia and Her Colonies*, London George Philip and Son Limited, 1953, s.9.

Çalışmamızda, Stalin döneminde Özbek aydınları, düşünürler, şairler, yöneticiler ve köylüler üzerinde acımasızca uygulanan kitlesel baskı ve katliamların nedenlerini-sonuçlarını değerlendirmeye çalıştık. Her Türk gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasını biz de büyük bir mutluluk ile karşıladık. Zira 1944 sürgünü esnasında o topraklardan Türkiye'ye gelmiş olmamızın bunda büyük rolü olsa gerek. Doktora tezi olarak birliğin dağılmış olmasının vermiş olduğu bir hevesle, Özbekistan Tarihi(1917-1991) adlı tezimizi hazırlamıştık. Ancak o yıllarda Sovyetler Birliği'nin dağılışı yeni olduğu için doğal olarak, nispeten bir kaos ortamı mevcuttu. 1994 yılında büyük bir hevesle çalışmaya başladığımız dönemde bizim şanssızlığımız olacak ki Türkiye-Özbekistan ilişkilerinin muhalefet lideri dolayısıyla, uzun bir dönem kesilmiş olması, bölgeye gidip araştırma yapmamıza engel oldu. Ayrıca, kaynak temininde Cumhuriyetler hakkında birkaç çalışma yapılmış olmasından dolayı, bugünkü imkânlar hasıl değildi. Elimizdeki imkanlar doğrultusunda, Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nin 1917-1991 yılları arasındaki sıkıntılarını yüzeysel de olsa yazmış olmamıza rağmen, o dönem yapılan ilk doktora tezi konusu olduğu için okuyucusunun çok olması ve arkadan gelen akademisyenlere de yol göstermesi açısından bizi mutlu ettiğini söylemeden edemeyeceğim.

Özbekistan Türk Cumhuriyeti'nin bir taraftan stratejik, siyasi önemi diğer taraftan son derece verimli bir ülke olduğunu göz önüne aldığımızda ve Özbekistan'ın bölgesel ve uluslararası siyasette önemini günümüz açısından değerlendirdiğimizde bölgenin gün geçtikçe daha fazla önem kazanacağı kanaatindeyiz. Zira bugün Özbekistan Cumhuriyeti'ni diğer Türk Cumhuriyetleri ile kıyasladığımızda, bu kadar baskıya rağmen, eski Türk örf ve adetlerini ve İslam inancını halen canlı tuttuklarını gördük ki bu da son derece sevindiricidir. Çalışmamızın yazımında analiz yöntemimizi Türkçe, Özbekçe, İngilizce birinci elden kaynaklardan faydalanarak ve diğer kaynakları incelemek sureti ile yaptık. Birinci başlık altında Stalin döneminin genel uygulamalarını, ikinci başlıkta Özbekistan'daki durumu üçüncü başlık altında da Özbek Türk aydınlarının incelediğimiz dönemde karşılaşmış oldukları uygulamalar üzerinde durduk. Yaklaşık otuz yıl boyunca çok önemli aydınlar sanatçılar liderlerin yok edildiğini bununla birlikte ülkede entelektüel birikim açısından büyük bir açık yarattığını tespit ettik. Ancak tüm bu baskılar ve cezalandırmalara rağmen Özbek halkının pasif bir direnişle de olsa sosyal, kültürel ve dini olarak aynı geleneksel yapıyı sürdürmüş olması bizi son derece mutlu etti. Burada şu konuyu da özellikle belirtmekte fayda buluyoruz.

Biz çalışmamızı yazarken, “Orta Asya”³“Basmacı” gibi tabirleri bilinçli olarak kullanmadık. Bu terimlerin yerine “Türkistan” “Korbaşı Hareketi” terimlerinin daha yerinde olduğu inancındayız.

1.Stalin Yönetimi Altında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğindeki Politikalar

Stalin yönetimi altındaki Sovyetler Birliğini bir bütün olarak incelediğimiz zaman, acımasız bir sömürünün döneme damga vurduğunu, özellikle Türk halklarının milli ve ekonomik değerlerinin tamamen yok edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Bu dönem, genel olarak tüm dünya tarihi için, orantısız güç kullanarak bu topraklarda yaşayan insanlara korku salma ile tanımlanan ve günümüze gelinceye kadar bilinmeyen karanlık bir dönemi oluşturmuştur.³

Sovyet ideolojisini hâkim kılma isteği, sadece Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti için değil, bağımsızlığını kazanmış olan tüm Türk Cumhuriyetleri’nde derin psikolojik etkiler bırakmış, birkaç nesil sürecek olan güvensizliğe neden olmuştur. Özellikle ihbar korkusu sebebi ile entelektüel düşünce ve bereketli bu topraklardaki verim baskılanmış, her ne kadar bu baskılara karşı Türk halkı zaman zaman karşı koymuş olsa da sessizlik, Sovyet toplumunda ve siyasetinde hâkim olmuştur. Türk halkları arasında, sosyal bağların bu korku ortamında giderek yıpranmış olması ise kaçınılmaz bir durum almış, şüphe ve paranoyanın dayatılmış olması da tabandaki direniş engel olmuştur.

Stalin bizzat kendisinin 1929-1932 yılları arasında gerçekleştirmek zorunda oldukları “büyük atılım” projesi ile tüm fırsatları değerlendireceğini açıkça dile getirmiştir. Bunların ilki devlet planlama teşkilatı tarafından hazırlanan beş yıllık plan doğrultusunda yürütülecek sadece Marksist-Leninist teoriye göre olan zorla hızlandırılan sanayileşme, ikincisi, tarımda kolektifleştirme, en sonuncusu ve en fazla zarar vereni de kültürel asimilasyon idi⁴. Günümüzde dahi Stalin’in uygulamaları, felsefesi, Rus tarihçiler tarafından övgü ile bahsedilmekte hatta bu dönem Stalinizm dönemi olarak değerlendirilmektedir.

Lenin’den farklı olarak O’nun Sosyalizm teorisi tek kişi diktatörlüğüne dönüşme esasına dayanmakta idi. Lenin bu konuda Stalin’den çok daha farklı düşünmüş ve yaşadığı sürece bu konu üzerinde ikisi arasında tartışmalar yaşanmıştır. Stalin rejimi meşrulaştırılırken, muhalefet, ihanet ile aynı düşünülerek otoriter hakimiyeti güçlendirilmiştir. Stalin döneminde

3 Shelia Fitzpatrick, *Stalins Team the Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton, 2015, s.38-48.

4 Shelia Fitzpatrick, *Kısa SSCB Tarihi*, Çev: Samet Öksüz, 2022, s.71.

siyasi muhalifleri tasfiye etmek için ideolojik siyasi yöntemlerden biri “*halk düşmanı, rejim karşıtı, ajan, Sovyet karşıtı*” vb. kavramların kullanılması idi.⁵

Stalin, hegemonyası altındaki tüm Türkleri Rusya’ya hizmet eden birer köle olarak düşünmüş, ancak baskı yolu ile Rusya’nın ileri bir sanayi ülkesi olacağı düşüncesini kendisine hırs yapmış öyle ki başarısız olduğu yıllarda dahi vazgeçmemiştir.⁶ Sosyalizmin başarıya ulaşmasının da ancak Stalin’in savunduğu fikirleri uygulamakla gerçekleşeceğini tüm Komünist Parti idarecilerine anlatmıştır. O’nun önde gelen hedeflerinden biri milliyetçilik politikası idi. Sovyetler birliğindeki yönetim döneminde, Türk halklarını Ruslaştırma ve Rus milliyetçiliğinin en güçlü olduğu dönem Stalin döneminde yaşanmıştır. Türk halklarını kendi kimliklerinden uzaklaştırma amacı ile dillerini kullanmaları tamamen yasaklanmış, o dönemde *Türk* ve *Türkistan* tabirini kullanmak dahi suç olarak görülmüştür. İslam dinine yönelik ise insanların inançları yasaklandığı gibi okullarda dahi ateizm dersleri okutulmak sureti ile tamamen dini kitaplar toplanmış cami ve medreseler kapatılmıştır.

2. Stalin ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde Aydınlarla Yönelik Kitlesele Baskı ve Katliamlar

1. Dünya Savaşı ve arkasından Bolşevik İhtilali’nin çıkması ülke genelinde büyük yokluklara, çatışmalara yol açmıştır. Sovyet dönemi, 1917’de Rus devrimci olayları ile birlikte Taşkent’te başlamış ve burada Çarlık Genel Valiliği yönetimi devrilmiştir. Ruslar yerel Müslüman halkı dâhil etmeden ve onların görüşlerini dikkate almadan ikili bir sistem kurdular. Bu adil olmayan sisteme karşı direniş, yerli liderlerin özerk bir hükümet kurmaya çalıştığı Kokand şehrinde başlamıştır.⁷

1920’li yıllarda Özbek Türk aydınları kısmen de olsa, Türkçülüğü canlandırmaya ve bu fikri yüceltmeye çalışmışlardır. Gazete ve Türklük ile ilgili yazılar yazabiliyorlardı. 1930’lu yıllara baktığımızda aydın kitlenin Özbek kültürü üzerindeki etkisini tamamen ortadan kaldırmak, onların milliyetçi öğeler ve savunucuları oldukları gerekçesi ile tasfiye edilmişlerdir. Ardından da tüm hızı ile büyük Rus milleti ve tarihinden övgü ile bahseden eserler yazılması için gerekli direktifler verilmiştir. Rus milliyetçiliği devamlı olarak Rus olmayan halklar üzerinde yükseltilmeye çalışılmıştır. Sovyet

5 Nurbek Khairmukhanmedov, “Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalışma Kampları”, *Bilgi* 20071, s. 157.

6 Füsün Kara, “Moskova’nın Özbek Türklerini Sovyetleştirme Çabaları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2000, s. 151

7 Elizabeth Bacon, *Central Asians Under Russian Rule*, Cornell University Press, Newyork, 1966, s.34.

baskısına karşı koyan düşünürler aydın kitle “*Milliyetçilik, Türkçülük ve İslamcılık*” kavramları büyük bir suç gibi muamele görmüştür. Bu kavramları kullanan aydınlar ihanetle suçlanarak tasfiye edilmiştir.⁸

Zengin kültürel mirasa sahip ve ağırlıklı Müslüman nüfustan müteşekkil ülke olan Özbekistan, Stalin döneminde uygulanan politikalardan fazlasıyla etkilenmiştir. 1920’lerin ortalarında partinin izlediği korenizatsiya politikasına göre Sovyetlerin hızla sanayileşmesi için Sovyet cumhuriyetlerinde yerel halkların kendi kendisini yönetmesini amaçlıyordu. Bu politika Orta Asya’da komünizmin bir değerler temeli olarak İslâm’ın yerine geçmesini, aile yapısını ve kadının toplum içindeki yerine Rusların geleneklerine göre şekillenmesini ve pamuk üretiminin en öncelikli konu olmasını öngörüyordu.⁹ Bu çerçevede hem merkezi Sovyet yönetimi hem de yerel komünist liderler halk üzerindeki baskıyı 1926’dan itibaren artırmıştır.

1924 yılında Lenin’in ölümü üzerine başa Stalin geçecek ve bir döneme Stalin dönemi dedirtecek kadar etkili bir siyaset uygulayacaktır. 1924-25 döneminde ise Kızıl Ordu’ya karşı başarısız olan kalkışmalar neticesinde Özbekistan’ın da sınırları komünistler tarafından çizildi. 1924 yılında Türkistan toprakları, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri’ne bölündüğünde, 1929 yılına değin Tacikistan topraklarını da içine alan Stalin devriminin merkezinde olan ekonomik politika, kolektifleştirme idi. Kolektifleştirme, özel mülkiyetteki küçük işletmeleri birleştirerek toplumun ortak işletmeleri haline getirmek yani bu küçük işletmelerden kooperatifler kurmak anlamına gelmekte idi.¹⁰

Özbeklerin en önemli iktisadi kaynağı günümüzde de olduğu gibi pamuk olmuştur. pamuk üretimini arttırılmak için her türlü çareye başvurmuşlardır. Verimli toprakların sadece Sovyet ekonomisine hizmet etmek için pamuk üretimine ayrılması ülkede diğer ürünlerin yerine pamuk ekimi yapmak zorunda bırakılması Özbek Türklerini zor duruma düşürmüştür. Elde edilen üründen Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine düşen pay ise sadece% beş gibi düşük bir oran olmuştur.¹¹ Sovyetler Birliği’nde istihsal edilen bütün ham pamuğun 2/3’sini tek başına veren Özbekistan’da 1928 yılından itibaren “*Sovyetler Birliğini Pamuk Alanında Kalkındırma*” sloganı altında pamuk üretimi büyük oranda arttırıldı. 1936 yılına baktığımız zaman

8 Füsün Kara, *Rusyanın Orta Asyaya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, İksad yayınevi, Ankara, 2021, s.39.

9 Shoshana Keller, *Russia and Central Asia: Coexistence, Conquest Convergence*, Toronto: University of Toronto Press., 2020, s.18

10 Xema j. Eudin and Robert C. North, *Soviet Russia and the East 1920-1927*, Stanford University Press, California, 1957, s.15-25.

11 Süleyman Kabış, *Sovyet Türkistan’ında Tarım*, *Dergi*, S.55, Münih 1969, s.53.

ekilen diğer ürünlerin yeri sadece pamuk ekim sahası haline dönüştürüldü. Bu sahaların mono kültür halinde gün geçtikçe artırılması Özbek Türkleri için büyük felaketlere neden olmuştur. Bu dönemde büyük kıtlık baş göstermiş 2 milyona yakın Özbek Türkü açlıktan ölmüştür.¹² Özbekistan tarım bakanı Çıldır Ali “1934 yılında ne kadar pamuk yetiştirirsek o kadar fazla Moskova’ya bağlanmış olacağız artık tam anlamı ile sömürgeyiz”¹³ diyerek bu durumdan şikayet etmiştir. Özbek hükümeti başkanı Feyzullah Hocayev de 1938 Moskova’nın pamuk ekim politikasına karşı çıktığı için Sovyet aleyhtarlığı suçu ile yargılanarak idam edilmiştir.¹⁴

Kolektivizasyon, kamuoyuna dış dünyaya gönüllü bir süreç olarak gösterilmiştir. Amaçlarının kulaklardan temizleme olduğu vurgulanmış, zengin köylülerin topraklarına ve konutlarına el konulacağı ve kulakların kendilerinin de GPU tarafından sürüleceği ve Sovyetler Birliği’nin uzak bölgelerine yerleştirileceğiydi. Sloganları kulakların sınıf olarak ortadan kaldırılmasıydı. Köylerde fakir köylüleri sömüren oldukça az kulağın olduğunu düşündüğümüz zaman bunun sadece göz boyama, sonrasında gelişecek hadiselerle temel hazırlama olduğu anlaşılmaktadır. Kolektivizasyonu organize etmek amacı ile köylere komünistler ve kentli gönüllülerden tugaylar gönderildi. Temelde bunun anlamı köylüleri, şayet itiraz edecek olurlarsa kulak olmadıkları halde kulak sınıfında gösterip kolhozlara(kolektif çiftlik) katılmaya ikna etmektir. Köylüler ki bunlar zaten fakir halkı oluşturuyordu. İmza attıklarında bireysel mülklerin geleneksel parçalarından konsolide edilecek kolektif olan bu tarlaları sürmek için atlarını teslim etmek zorundaydı; kolektivizasyon için görevlendirilmiş olan kişiler köylünün elindeki diğer hayvanları da hiçbir neden göstermeden alıyorlardı.¹⁵

Stalin dönemindeki temel siyaset, bir başka deyişle zorunlu sanayileşme, kolektifleşme ve kültürel asimilasyon Özbekistan’ın sosyal ekonomik ve kültürel yapısını şekillendirmiştir. 1927’de Sovyet yönetimi Orta Asya toplumunu değiştirmek için namaz kılmayı yasaklayan, Allaha inanmanın bırakılmasını emreden bir tutum sergileyerek şiddet kampanyasına başlamıştır. Aynı yönetim bu uygulama çerçevesinde köylülerin çiftliklerini kollektivize edip hayvanlarına el koyuyor, kadınlara başlarını açmalarını veya

12 Edward Allworth, *The Modern Uzbeks*, Stanford,1990, s.74.

13 Baymirza Hayit, *Soviet Russian Colonialism and Imperialism in Turkestan*, Cologne,1965, s.86; Xema j. Eudin and Robert C. North , *Soviet Russia and the East 1920-1927*, 1957, s.32.

14 Füsün Kara, *Özbekistan Tarihi, (1917-1991)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, s.143.

15 Fitzpatrick, *Kısa SSCB Tarihi*, 2022, s.71.

kocalarından serbestçe boşanabileceklerini söylüyordu.¹⁶ Stalin'in siyaseti, Özbekistan gibi bir tarım toplumu üzerinde bilhassa derin bir değişime yol açmıştır. Sovyet yönetiminin Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki pamuk bağımlılığı nedeniyle Özbekistan'daki pamuk üretimini arttırmaya çalışmıştır. Devlet kontrolündeki çiftliklerin kurulması, geleneksel tarım uygulamalarını ve ortak toprak mülkiyetini sekteye uğratmıştır. Bu çerçevede tarımsal alanlar sadece pamuk ekimi için kullanılınca kıtlık baş göstermiş ve tahıl için Rusya'ya bağımlı kılınmıştır.¹⁷ Ağır sanayinin özellikle Taşkent ve Semerkant gibi kent merkezlerinde yayılması, hızlı kentleşmeyi ve demografik değişimleri beraberinde getirerek Özbek Sovyet Cumhuriyetinin sosyal ekonomik manzarasını dönüştürmüştür.

Sovyetlerin hızla sanayileşmesi Stalin'e göre devlet kontrollü tarımla, dolayısıyla köylüden elde edilecek kaynaklarla mümkün olacaktı. Bu da kolektifleşmenin temelini teşkil ediyordu. Sovyet kolektifleştirme politikası, bireysel çiftlikleri zorla kolektif çiftlikler kolhozlar halinde birleştirmiştir. Pamuk üretimi için sürekli çok büyük baskı yapılmış, sulama kanallarının oluşturulması, masrafların paylaşılması Özbek ve Rus komünistler arasında tartışma konusu olmuştur.¹⁸ Başlangıçta bu uygulamanın ana ilkesi ulusal kadrolara umut sağlamaktı. Ancak kolektivizasyon'daki eksiklikler halk arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu memnuniyetsizlik ise komünist parti yetkilileri ve siyasi polis tarafından sadakatsizlik ve milliyetçilik olarak nitelendirilmiştir.¹⁹ Özbekistan'da bu durum geleneksel tarım uygulamalarını sekteye uğrattırırken önemli sosyal ve ekonomik çalkantılara da sebep olmuştur. Sovyetler Birliği genelinde hızlı sanayileşme yönünde uygulanan bu baskı, Özbekistan'da madencilik ve imalat gibi ağır sanayilerin kurulmasını sağlayarak dönüşüme yol açmıştır. Ancak kolektivizasyona karşı çıkış sonucunda birçok insanın hapse girmesi, yaşadığı yerden sürgün edilmesi, statü kaybı, siyasi psikolojik baskı insanların günlük yaşamını etkilemiştir. Çünkü Özbekistan'da nüfusun çoğunluğu zaten tarım üretimi ile geçimini sağlamaktaydı.²⁰

Sovyetler Birliğinde ilk beş yıllık plan1928-33 yıllarını kapsamaktadır. Stalin'in geçmişle büyük kopuşu olarak değerlendirilen bu plan Orta Asya'ya tek tük yatırımlar getirse de asıl geleneksel toplumun temellerine saldırıyı

16 Keller, *Russia and Central Asia...*,s.179.

17 Kara, *Rusya'nın Orta Asyaya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, s.94.

18 Keller, *Russia and Central Asia...*,s.192.

19 Khalid A. Makin, *Uzbekistan, Nation, Empire and Revolution in the Early USSR*, london. Cornell University press, 201

20 Timur Dadabaev, *Identity and Memory in Post –Soviet Central Asia , Uzbekistans Soviet Past*, London and Newyork routledge, 2016, s.43-44.

getirmiştir. “*Hücum*” adı verilen bu saldırı, kadınların başlarını açması, onları özgürleştirmek, İslami sosyal alt yapının yanı sıra camileri ve ulemayı da yok etme uygulamalarını getirmiştir. Aynı şekilde çiftlikler kolektifleştirilmiş, çiftliklere Sovyetler birliğinin dünya piyasalarına vereceği pamuk üretimi talimatı verilmiştir. İşte bu plan SSCB boyunca milyonlarca kişinin ölümüne yol açmıştır.²¹

Birleşik bir Sovyet kimliğini teşvik etmeyi amaçlayan Stalinist politikalar, Özbek Sovyet Cumhuriyeti’nin kültürel çeşitliliğine de zarar vermiştir. Sovyet rejimi, Özbek toplumunu, ateizmi, laik eğitimi ve kısmen cinsiyet eşitliğini teşvik etmeyi de içeren Marksist Leninist çizgilerde yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. Özbekleri Sovyet sistemine asimile etmeye yönelik politikalar uygulanırken, Rus dilinin kullanımı teşvik edilmiş, Sovyet kültürel normları dayatılmış ve yerel kültürel ifadeler bastırılmıştır. Rus dili ve kültürünün Sovyet modernliğinin ve ilerlemesinin sembolleri olarak tanıtılması, yerli dillerin ve geleneklerin marjinalleşmesine yol açmıştır. Özbek kültür kurumları, ideolojik incelemeye ve sansüre maruz kalmış, edebiyat sanat ve müzik eserlerinin sosyalist gerçekliğe bağlı kalması ve Sovyet ideolojisini desteklenmesi istenmiştir. Bu kültürel homojenleşme, Rus yerleşimcilerin ve yetkililerin akınıyla birleştiğinde, cumhuriyet içindeki Özbek çoğunluk ve azınlık etnik gruplar arasındaki gerilime katkıda bulunmuştur.

Stalinist rejimin merkezileşme ve kontrol üzerindeki vurgusu, yerel komünist parti elitlerinin Moskova’nın direktiflerini uygulamakla görevlendirildiği Özbek Sovyet Cumhuriyetine kadar uzanıyordu. Bu bağlamda Stalin tüm otoritenin sonuçta Sovyetler Birliği Komünist Partisine CPSU ait olduğu oldukça merkezi bir siyasi sistemi dayatmıştır. Özbekistan’da bu yerel yönetimin Moskova tarafından sıkı bir şekilde kontrol edildiği ve çok az özelliğe sahip olduğu anlamına geliniyordu.²²

1941-42 arası dönemde, Rusya’daki birçok sanayi tesisinin Özbekistan’a yerleştirilmesiyle Ruslaştırma hızlanmıştır. Çünkü Özbekistan’ın yerel halkı esasen tarımla uğraştığından fabrikalarda çalışmak üzere Ruslar Özbekistan’a getirilmişlerdir. Bu politika aynı zamanda Özbekistan’da sadece Rusların değil başka milletlerden insanların yaşamasını da arttırmıştır. 1989 da yapılan son Sovyet nüfus sayımının resmi rakamlarına göre ülkede 100’den fazla millet mensubu yaşamakta idi.²³

21 Keller, *Russia and Central Asia...*,176.

22 Timur Gulyamova, *The Geography of Uzbekistan: At the crossroads of the Silk Road*, World Regional Geography book series , springer, switzerland 2022, s.39.

23 Füsün Kara, *Rusyanın Orta Asyaya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, Ankara,2021, s.101: Getty, Naumov vd. *The Rise of Stalins “iron fist”* , Yale University press : New Heaven and London, 2008, s.28.

Tasfiyeler ve siyasi baskı, milliyetçi unsurlar ve Sovyet otoritesine direnen dini liderler de dahil olmak üzere devletin düşmanları olarak algılanan hedef alıyordu. Bu bağlamda esasen canlı ve çeşitliliğe sahip olan Özbek aydınları tutuklama ve infaz dalgalarıyla yok edilmiş, kültürel ve entelektüel yaşamda toparlanması onlarca yıl sürecek bir başlık bırakmıştır.

Komünizmi özellikle Türk halkları üzerinde hakim kılmak üzere Stalin'in uygulamış olduğu baskılar sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği topraklarında yaşayan binlerce fikir adamı, aydın hayatını kaybetmiştir. SSCB Merkez İdare Komitesi ve Yüksek Sovyet Prezidyumu tarafından 1 Şubat 1931 de hazırlanmış olan kararnameler doğrultusunda zengin köylülerden başlanmak üzere sürgünler ki bu tarihe baktığımız zaman Özbekistan'da geniş verimli topraklara sahip olanlar başta olmak üzere Türkistan genelinde tüm zengin köylü halk buldukları topraklardan zorla çıkarılmıştır. Bu sürgünler, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında da devam etmek sureti ile yaklaşık olarak 3.332.580 kişi yurtlarından gitmek zorunda bırakılmıştır.²⁴

Tasfiyeler ve algılanan siyasi muhaliflere yönelik baskının karakterize ettiği Stalin dönemi aynı zamanda yerel liderleri ve entelektüelleri rejime tehdit olarak görmüştür. Bu kapsamda risk teşkil eden herkes tutuklanarak idam edilmiş veya çalışma kamplarına gulag gönderilmiştir. İnfaz mahzenlerine götürülmekten kurtulanların kaderi olan bu çalışma kampları, kitlesel çalışma kampları ve cezai kamplar olmak üzere üç farklı yapıda işletilmiştir.²⁵ 1937-1938 yılları arasında alınan kararlarla²⁶ anılan süreçte binlerce insan bu kamplara gönderilmiş, yine binlercesi de idam edilerek hayatını kaybetmiş, sürgüne gönderilmiş, yine binlercesi de idam edilerek hayatını kaybetmiş, sürgüne gönderilmiş ve ağır cezalara çarptırılmıştır.

1950'li yılların başına kadar yaşanan bu süreçte milli aydınların yetenekli sınıfı totaliter düzende hapsolarak, Türk dilli halkların birliği, akrabalığı, manevi ortaklığı hakkındaki bakış açısından ve fikirlerinden uzak tutularak yeniden terbiye edilmişlerdir.²⁷ Bu bağlamda öncelikle 1926'da çıkarılan yeni anayasa ile sosyal ve kültürel hayatta da birçok değişiklikler kabul edilmişlerdir. İslami hukuka göre evlenmeler ve boşanmalar kaldırılarak, laik düzene uygun kurallar getirilmiştir. Özbek komünist partisi tüm 1927

24 Shelia, Fitzpatrick, *Stalins Team The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton,2015,s.33; Steven Sabol, *Russian Colonization and Genesis of Uzbek consciousness*, palgrave macmillian; Charlotte, ABD2003, 243

25 Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment*, Ford university pres , newyork,2008, 27.

26 Katta qırğın2013

27 Conquest, *The Great Terror*, 27.

de İslami mahkemeleri ortadan kaldırmış, 1928 de ise İslami mektepleri kapatmış ve tüm İslami vakıfları lağvetmiştir.²⁸

Yazarlardan, sanatçılardan akademisyenlerden ve eğitimcilerden oluşan aydınlar kendilerini ideolojik bir savaşın ön saflarında bulunmuşlardır. Parti çizgisinden en ufak bir sapma veya muhalif görüşte bulunma durumunda sansür ve keyfi tutuklamalara maruz kalan aydınların birçoğu haksız yere hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir. Dolayısıyla tarihi ve kültürel değerlerini kimliklerini korumaya çalışan Özbek toplumunun aydınları Stalin rejimi içinde ihanetle suçlanmış ve bir çoğu devlet baskısına karşı direnmelerinin bedelini canlarıyla ödemiştir.²⁹

Özbekistan'daki Stalin'in büyük temizliği Joseph Stalin'in Sovyetler Birliği'ndeki yönetimi sırasında diğer Sovyetlerde olduğu gibi Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde de yaşanan kitlesel baskı, tasfiye ve siyasi zulüm dönemini ifade etmektedir. Daha geniş anlamda büyük tasfiye ve büyük terör olarak bilinen bu uygulamalar, entelektüeller, parti yetkilileri, dini şahsiyetler, etnik azınlıklar ve sadakatsizlik veya komünist parti çizgisinden saptığından şüphelenilen sıradan vatandaşlar da dâhil olmak üzere devlete düşman şekline algılananları hedef almıştır. Özbekistan'daki tasfiyeler birkaç dalga halinde yaşanmıştır. Tasfiyelerin yoğun dönemi 1930ların sonlarında 1937-1938 yılları arasında yaşanmıştır. Stalinist tasfiyeler sırasında siyasi ve kültürel seçkinler tutuklanıp idam edilmiş, böylelikle Moskova ekonomik ve sosyal hayatın tüm yönlerini kendisi dikte edebilmiştir.³⁰

Komünist Partinin XVII. Kurultayının yapıldığı 1934 yılından itibaren milli bozgunculuk ile mücadele yeni bir hız kazanırken, bu kurultaya kadar olan dönemde de 13 Sovyet Cumhuriyetinde parti örgütlerinden 800 kişi ihraç edilmiştir.³¹ Devam eden dönemde keyfi tutuklamalar, göstermelik duruşmalar, zorla itiraflar ve Sovyet gizli polisi özellikle de İçişleri Halk Komiserliği NKVD tarafından gerçekleştirilen infazlara aydınlara karşı bir temizliğin yapılması sağlanmıştır. Stalin'in isteğine göre, suçlular öldürülmeden önce mutlaka suçlarını itiraf etmeliydiler, bu yüzden yoğun işkence yöntemleri uygulanmıştır. 1935'de büyük temizlikten önce Taşkent'te ulemeden bir grup tutuklanmış ve Müslümanları savunan tek ülke olduğu sebebiyle, Japonya için casusluk yaptıklarını itiraf etmişlerdir.³²

28 Keller, *Russia and Central Asia...*, s.185.

29 Kara, "Moskova'nın Özbek Türklerini Sovyetleştirme Çabaları", s.154.

30 Gulyamova, *The Geography of Uzbekistan*, s. 39

31 Conquest, *The Great Terror*, s.29.

32 Getty, vd. *The Rise of Stalins "iron fist"*, s.85.

Özbekistan'da gerçekleşen tasfiyelerde özellikle milliyetçi duygular, dini, etnik ve ekonomik faktörler gibi bazı unsurlar öne çıkmaktadır. Özbekistan'da Sovyetler Birliği'nin merkezileşmesine tehdit oluşturacak geleneksel ve tarihsel kültürel kimlik milliyetçi duyguları barındırmaktaydı. Bu yüzden daha fazla özerkliği veya kültürel korumayı savunan aydın kesim ve aktivistler, potansiyel yıkıcılar olarak hedef alınmıştır. Benzer şekilde Özbekistan'ın Müslüman kimliği ve dini liderler de Sovyet ideolojisinin rakibi şeklinde algılanmış, İslami kurumlar ve onların kanaat önderleri baskılara maruz bırakılmışlardır. Camiler kapatılmış, dini özgürlükler kısıtlanmış din adamları da karşı devrimci eylemlerle suçlanmışlardır.

Özbekistan'daki Stalinist Ruslaştırma ve kültürel asimilasyon politikalarıyla daha da kötüleşen etnik gerilimler ve rekabetler, azınlık gruplarını hedef alan tasfiyeler için de bir bahane teşkil etmiştir. Tacikler, Kazaklar ve diğer etnik gruplar tasfiyelerden orantısız bir şekilde etkilenmişlerdir. Öte yandan Özbekistan'da uygulanan zorla sanayileşme, zorla kolektifleştirme gibi uygulamalar kaynakların ve emeğin de zorla seferber edilmesine yol açınca köylüler arasında direniş ve muhalefet baş göstermiştir. Köylü ayaklanmaları ve sabotajların sert misillemelerle karşılaşması korku ve şüphe ortamını da alevlendirmiştir. Stalin' in iktidara gelmesinden önce, Özbekistan, gelişen edebiyat, sanat ve akademik çevreleriyle canlı bir entelektüel ortama sahipti. Abdullah Qadiriy ve Abdulla Aripov gibi yazarlar modern Özbek edebiyatına öncülük ederken, Mahmud Hoca Behbudiy gibi bilim adamları da Özbek dilinin ve kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuşlardı. Ancak Stalinist rejimin ideolojik uyum ve merkezi kontrole yaptığı vurgu , entelektüel özgürlük ve yaratıcı ifade açısından zengin bir kültürel mirasa ve geleneklere sahip Özbek aydınları Stalin döneminde çok çeşitli baskı ve yıldırma politikalarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yönetime geldikten sonra millî aydınlara karşı savaş açan Stalin, Taşkent'te Kazak aydınlar tarafından çıkarılan *Akjol* gazetesinin fikirlerini de suçlayarak, partili olmayan aydınların Sovyet gençlerinin terbiye edilmesi işinden uzaklaştırılması teklif edilmiştir.³³ Ancak yaygın korku ve baskı atmosferine rağmen, bazı Özbek aydınları, Stalinist ideolojinin kısıtlamalarını incelikli bir direniş ve uyum biçimleri ile aşmaya çalışmışlar alegori, sembolizm ve örtülü eleştiri vasıtasıyla mesajlarını iletebilmişler, sansürden korunabilmişlerdir.³⁴ Bu bağlamda özellikle edebiyatçı aydınların yaşadıkları felsefi karmaşayı Kocaoglu şöyle ifade etmektedir:

33 İ. Y. Dumlupınar, "19. ve 20. Yüzyılda Özbekistan'da Reform Hareketleri ve Rus Tesirinin Tarihsel Süreci", *Yeni Türkiye Özbekistan Özel Sayısı*, C.I, Yeni Türkiye Yayıncılık, Ankara, 2023, s.325.

34 Kara, *Rusya'nın Türkistan Politikasının Dönemlere Göre Değişimi*, s. 70.

Akademisyenler ve eğitimciler, Özbek dilini ve kültürünü resmi Sovyet ideolojisinin sınırları içinde korumaya çalışarak, akademik söylemin siyasallaşmış alanını ihtiyatlı bir şekilde müzakere etmişlerdir. Özbek aydınları bu yöntemle, baskı ve sansüre rağmen, hem hâkim siyasi düzeni yansıtan hem de ona meydan okuyan edebiyat, sanat ve bilim eserleri üretmeye devam edebilmişlerdir.

Türkistan’da bu muhalefette Rus carlığına karşı oldukları için 1917 devrimini destekleyen, genelde yurt dışında okuyup dönen ceditçiler³⁵ ile Sovyet uygulamalarına karşı çıktıkları için idam, sürgün gibi ağır cezalar alan Rusların basmacılar olarak adlandırdıkları hareket öne çıkmaktadır. Aslında sadece milli kurtuluş hareketi olan bu hareket kasıtlı olarak “*basmacı hareketi*” olarak adlandırılmaktadır. Ne gariptir ki Biz Türk tarihçiler de hala bu tabiri kullanıyoruz ki bu Rusların yalanlarını destekliyoruz anlamına gelmektedir. Şahsın adına hiçbir zaman bu tabiri kullanmadım ya *Korbaşı Hareketi* yada *Türkistan Milli Mücadele Hareketi* tabirini doktora tezimi hazırladığım 1993 yılında dahi ki o zaman Türkiye Özbekistan ilişkileri İslam Kerimov döneminde oldukça sınırlı tutulmuş olduğundan Özbekistan’a gitme imkanımız olmadığı halde ve yayın sıkıntısı bulunmasına rağmen bu yanlışın düzeltilmesini çok istemiştik ama sadece kendi yazılarımızda kullanmadık. Bu konuyu da özellikle burada vurgulamak istedik. İnşallah okuyucularımız olursa bizi daha iyi anlayacaklardır. Bu kapsamda Korbaşı ve Ceditçi aydınların baskı altına alınmaları, Abdülhamid Süleyman Çolpan, Hoşnud, Abdurrauf Fitrat , Münevver Kari, Abdureşidov, Abdullah Kadiri, Batu, Elbek, Atacan Haşim, Osman Nasır , Qulam Zaferi, Kayum *Ramazan*, *Gazi Alim gibi aydınların başına gelenler Stalin dönemindeki yok etme faaliyetleridir*. 1938 yılı sonunda Stalin tüm tecrübeli insanların öldürülmesi sebebiyle devletin çökme noktasına geldiği görüldüğünde, öldürme kampanyasının son bulmasını istediye de bu hemen mümkün olmamıştır.³⁶

Modern ve müreffeh bir Özbekistan vizyonu, birçok reformcu ve düşünür nesline değişim mücadelesini sürdürme konusunda ilham kaynağı olmuştur. Esasen Sovyetler birliği dağılmadan da kamuoyunun gündeminde yer alan Stalin dönemi politikaları, 1991 deki bağımsızlığın ardından daha önemli hale gelmiştir. Bu çerçevede dönemin mağdurlarını anmak ve onların saygınlığını yeniden kazandırmak adına Özbekistan’ın başkentinde “ siyasi baskı kurbanları müzesi” açılmıştır. Son dönemde Özbekistan’da eski Sovyet rejiminin cezalandırdığı suçların aklanması milli değerlerin odak noktası olacağı bir yapılanmaya işaret etmektedir. Nitekim 2001 yılından bu

35 Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, s.54.

36 Kara, “Özbekistan Tarihi”, s.134; Fitzpatrick, *Kısa SSCB Tarihi*, s.74.

yana 31 Ağustos gününü Stalin döneminin baskı kurbanlarını anma günü olarak geçiren Özbekistan'da 2021 Ağustosundaki etkinliklerde konuşan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev şunları söylemiştir:

*“büyük potansiyele sahip liderlerin, akademisyenlerin, yazarların, doktorların ve öğretmenlerin baskı altına alındığı açıktır. Onlar halkımızın en iyileri idi. Totaliter rejimin, milleti özünü açacak ve öz farkındalığını güçlendirecek akıllı insanlara hiçbir faydası yoktu. Onlar sadece büyük olmanın suçlusuydu”.*³⁷

Özbekistan'daki Türkçülük hareketinin zorluklarıyla boğuşan bir toplumda ilerleme ve reform arzusunun bir kanıtıdır. Yeni yüzyılda büyük bir özveri ile harekete geçmiş olan ceditçiler, veya yeni düzen savunucuları, eğitim, kültür ve yönetim de dâhil olmak üzere Özbek toplumunun çeşitli yönlerini yeniden canlandırmaya ve modernleştirmeye çalıştı. Çabaları, Özbekistan'ın zengin kültürel mirasını korurken değişen küresel manzaraya uyum sağlama ihtiyacının tanınmasıyla yönlendirildi.

Stalin'in sorunlarla başa çıkma yöntemi olarak kullandığı fiziksel şiddet ve fiziksel ortadan kaldırma, sadece üst düzey yetkililere veya kendisine alternatif olabilecek isimlere yönelik olmakla kalmamıştır. Düşman kavramının Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde de herkesi ve her şeyi kuşatabilme özelliği kitlelerinde bu baskıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Düşman her an her yerde belirebilecek bazen bir maden işletmesini sabote edecek, bazen fabrikalarda lojistik mal üretecek, bazen sistemden şikâyet ederek komünist maskesini takmış kişilerden de oluşmaktadır. Böyle bir durumda hızlı sanayileşme ve kolektifleştirme politikasına karşı çıkan bir köylüde sistemin aksayan yönlerini ifade eden bir aydında düşman olarak kabul edilmiştir.

Lenin zamanında ortaya çıkan yeni ekonomi politikasının yavaşlamaya başlaması sistemle ilgili zıtlıkları güçlendirdi. Siyasette toplumdaki sosyal çıkarların çeşitliliği ile Bolşevik otoritesi arasındaki rekabet artmıştı. Parti ve devlet organlarında Stalin, Troçki, Zinovyev ve diğerlerinin arasındaki rekabetin yansımaları son derece etkili ve güçlü olmuştur.³⁸

Stalin dönemi diğer Türk boylarında olduğu gibi Özbek Türklerinin tasfiyelerinde ne kadar insanın kayıp verdiği hakkındaki bilgiler kesin değildir. Ortada olan bir durum vardır ki o da 1930 lu yıllardaki rakam oldukça fazladır. Tasfiye için belli bir suç nedeni bulunmamakta idi. Moskova için paranoyaya varan her hangi bir suçu bulunmayanlar hain ilan edilip acımasızca cezalandırılmakta idi. Tasfiyeye uğramış olanların

37 Rustam Temirov, “Uzbekistan Exonerater Over 200 of Stalins Victims”, *Central Asia News*, 5.11.2023, Central Asia news.com.

38 Bialer, *Stalins's Successors: Stalin's Successors*, s.78.

sayısı belirsiz olmakla birlikte 1930- 40 yıllarındaki hapis ve kamptakilerin sayısı açıktan ölenlerden fazladır. Böylelikle korku sistemini sağlıyor veya hızlı gelişen ekonomisine bedava iş gücü kaynakları ürettiyordu.³⁹ Otoriter rejimin düşmanı olabildiğine inandıkları insanlar, ya da korku sistemini ayakta tutmak ve hızlandırılmış ekonomi sistemine zorla çalıştırılmak üzere insan gücü için tasfiyenin çalışması gerekiyordu. İktidara gelen Bolşevikler eski sistemi bozmak için her şeyi yapmıştı. Doğal olarak ülkede kaos başlamış, savaş komünü zmi ve özel durumlarda çıkan bir sürü kararnamele uygulamada zorluk çıkmıştı. Bu yüzden Sovyet hükümeti pratik bir çözüm buldu ve bütün komünist hakimlere sınırsız davranabilme olanağını verdi. Ceza kanunundaki terörle ilgili maddenin olabildiğince geniş tutulması gerektiğini düşünenlerin bu kararları 1922 yılında ceza kanuna girdi.⁴⁰

Stalin'den sonra başa geçen liderler ılımlı bir politika takip etmelerine rağmen hiçbir zaman Stalin'i de eleştirmemişlerdir. Takip edilmiş olan siyaseti halkların refahı için olduğunu devamlı olarak vurgulamışlardır. Zira bu şekilde bir söylem de Sovyetler Birliği'nin ayakta kalması dolayısıyla Rus milliyetçiliği açısından yadırganmamalıdır.

Sonuç

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde Joseph Stalin uluslar arası siyasetin şekillenmesini sağlamıştır. Hem Sovyetler Birliği'ne, hem doğu bloku olarak adlandırdığımız ülkelere hem de dünya siyasetine vurmuş olduğu damgalar ile tarih sayfalarında yerini almıştır. Stalin'in politikası tek bir amaca hizmet ediyordu. Baskı, terör katliamları ile korku salan totaliter yönetimi neticesinde yüz binlerce insan sürgüne gönderilmiş, ağır cezalar altında ezilmiş, daha da kötüsü birçok insan hayatını kaybetmiştir. Bu bağlamda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği terkinde yaşamış olan bütün halkların tarihinde çok elem verici ve oldukça karmaşık hadiseler yaşandığı gibi Özbek Türkleri de bu durumdan paylarını almışlardır. Rahmet ve saygı ile andığımız Özbek aydın ve liderleri hayatlarını kaybetmiştir. Bu dönemde Özbek Türk halkı milli değerlerini yaşamakta çok zorlanmışlardır.

Stalin döneminde yaşanmış olan birtakım olaylar günümüz tarihçilerini araştırma yaparken çok farklı bakış açılarına ve düşüncelere götürmektedir. Kısmen de olsa anlatmaya çalıştığımız Stalin döneminde Özbek aydınlarına yönelik katliamlarda kendi halkının işbirlikçi olmasını çok etkileyici bulduk. Şayet bu hadiseler bugün yaşanmış olsa günümüz aydınlarının tepkisi ne olurdu sorusu da aklımıza gelmedi değil. Özellikle bu dönem üzerine

39 Fitzpatrick, *Kısa SSCB Tarihi*, s.75.

40 Bialer, *Stalin's Successors*, s.79., Fitzpatrick, *The Russian Revolution*, s.43.

değerlendirmeler yaparken elbette bu olayları vahşet olarak yorumlamamak mümkün değil. Çalışmamızı yaparken, aklımızdaki sorulara kendimize göre cevap aradık ve ne yazık ki acabalar zihnimizde belirdi. Bu bağlamda tarihi hadiseleri yazarken mutlak doğruyu anlamış olmamıza rağmen, bugün hala gerek Türk cumhuriyetlerinin gerekse ülkemizin bu hadiselerden çok dersler çıkaramadığı kanaatimce aşıkardır.

Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti'nde 70'li yıllara baktığımız zaman Sovyet sisteminin aşırı bürokrasi anlayışının ülkede neden olduğu sosyal yaraları da çok fazla konu dışına çıkmamak için yazamadık. Özbekistan genelinde gerileme derinleştikçe, oldukça fazla sorunun halkın hayatını etkilediği gerçeği de unutulmamalıdır. Sovyet Devleti'nin istatistiklerini Komünist Parti'nin direktifleri doğrultusunda düzenlenen planlara uydurulmasının bir sonucu olarak aşırı evrak yazmaya başvurma Özbekistan'daki pamuk yetiştiriciliğinin son derece olumsuz sonuçlara neden olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

İncelediğimiz dönemde daha önce de vurgulamış olduğumuz gibi ağır kitlesel baskı ve katliamlar sonucu hayatını kaybetmiş olan en az 2 milyon Türkistan Türkü vardır ki bunlar içerisinde Özbek Türkleri de mevcuttur. Özbek Türkleri'nin 1992'de bağımsızlıklarına kavuşmalarıyla birlikte, dönemin yarattığı zararları tamir etmek günümüz siyasetinde önemlidir. Stalin döneminde haksız yere idam edilmiş olan Türk aydınları ve fikir adamlarının itibarı iade edilmiş, haksız yere suçlanmış oldukları kabul edilmiştir. Bugün Özbek Türkü kardeşlerimize baktığımız zaman tüm bu baskılara rağmen direnerek dinlerini, gelenek ve göreneklerini büyük oranda sürdürmüş olmaları ise son derece sevindiricidir. Çalışmamızı yaparken en çok da bu konu dikkatimizi çektiğinden özellikle Özbek Türk kardeşlerimizin pasif bir direnişle de olsa kimliklerini kaybetmemiş olmaları bizim gelecek günlere dair büyük ümitlere kapılmamıza yol açmıştır.

Temennimiz o dur ki Türkiye ile Özbekistan Türk Cumhuriyeti arasındaki kültürel, sosyal, iktisadi ilişkiler çok daha kuvvetlenecek ve kardeş Özbekistan Cumhuriyeti bir daha bu elem verici kara günlere asla dönmeyecektir.

Kaynakça

- ALLWORTH, Edward, *The Modern Uzbeks*, Stanford, 1990.
- BIALER, Severyn, *Stalins's Successors: Stalin's Successors: Leadership, Stability and Change in the Soviet Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1982
- CAGNAT, Rene - JAN, Michel, *İmparatorluklar Beşiği, Sscb, Çin ve İslamın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı*, İstanbul, 1992, DADABAEV, Timur, *Identity And Memory In Post -Soviet Central Asia , Uzbekistans Soviet Past*, London and Newyork routledge, 2016.
- EDELE, Mark, *Stalinidst Society 1928-1953*, Oxford University Press, Oxford, 2011.
- FITZPATRICK, Shelia, *Stalins Team the Years of Living Dangerously in Soviet Politics*, Princeton, 2015.
- FITZPATRICK, Shelia, Kısa SSCB Tarihi, çev Samet Öksüz, Say yayınları, İstanbul, 2022.
- FITZPATRICK, Shelia, *The Russian Revolution* , 4th edition, Oxford University Pres , Oxford, 2017.
- GETTY, Naumov vd., *The Rise of Stalins "Iron Fist"* , Yale University pres: New Heaven and London, 2008.
- GULYAMOVA Nazira, *The Geography of Uzbekistan. At the Crossroads of the Silk Road , World -Regional Geography*, Book Series , Springer, Switzerland, 2022.
- HAYIT, Baymirza, *Soviet Russian Colonialism and Imperialismın Turkestan*, Cologne, 1965.
- IRZAYEV B., *Katta gir inin kelib chiqishi arafasida i sharoit*, Taşkent Uzbekistan respublikası fonlar akademiyası, fon neşriyatı", 2014.
- KARA Füsün, "Moskova'nın Özbek Türklerini Sovyetleştirme Çabaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* , İstanbul, 2000, ss. 151-157.
- KARA, Füsün, *Rusya'nın Orta Asyaya (Türkistan) Politikasının Dönemlere Göre Değişimi*, İksad Yayınevi, Ankara, 2021.
- KARA, Füsün, *Özbekistan Tarihi, (1917-1991)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 1996.
- KELLER, Shoshana, *Russia And Central Asia: Coexistence, Conquest Convergence*, Toronto: University of Toronto Press, 2020.
- KHAİRMUKHANMEDOV, Nurbek, "Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalışma Kampları", *Bilig*, Kazakistan Ahmet Yesevi Üniversitesi , 1, ss. 55-174.
- KHALİD Adeeb, *Making, Uzbekistan, Nation, Empire and Revolution in the Early USSR*, London. Cornell University Press, London, 2015.

KOCAOĞLU, Timur, “Çağdaş Özbek Şiiri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1996 1 3-53.

KOLLARZ, Walter, *Russia and Her Colonies*, London George Philip and Son Limited, 1953.

SABOL, Steven, *Russian Colonization and Genesis Kazak Consciousness*, Palrave, Macmillian; Calotte ABD, 2003.

TEMİROV , Rustam, “Uzbekistan Exonerater Over 200 of Stalins Victims”, *Central Asia News*, 5.11.2023, Central Asia news.com.

XENIA j. Eudin and NORTH Robert , *Soviet Russia And the East 1920-1927*, Stanford University Press, Stanford ,California, 1957.